

КЫРГЫЗ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫНЫН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Макалада кыргыз илимий терминологиясынын кээ бир маселелери, т.а., юридикалык терминдердин табияты жана официалдуу документтердеги нукура мыйзам маанисиндеги терминдердин мүнөздүү өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз болот.

Кийинки мезгилдерде кыргыз илимий терминологиясына көңүл бурулуп, ага зор маани берилип, терминология маселесине байланыштуу республикалык илимий–практикалык конференциялар өткөрүлүп (Каракол, 2008), анда илимдин ар түрдүү тармактарында пайдаланылган, тагыраак айтканда, илимий–техникалык, юридикалык, экономикалык, лингвистикалык, физика–математикалык ж.б. терминдер боюнча докладдар окулуп, аталган терминдердин колдонулуш өзгөчөлүктөрү, которулуш ыкмалары боюнча баалуу пикирлер айтылды.

Пикир алышууда тил каражаттарынын, тактап айтканда, сөздөрдүн, терминдердин тандалып колдонулушу жана уюштурулушу дайыма эле бирдей боло бербейт. Коомдун, илим–билимдин, маданияттын, иш жүргүзүүнүн жалпы өнүгүш деңгели тилде белгилүү өзгөрүүлөрдүн болушун шарттайт. Алардын натыйжасында стилдик түрлөр пайда болот.¹ Стилистика кепте сөздөрдүн да, терминдердин да орундуу пайдаланылышын, максатка, сөз жүрүп жаткан шартка, чөйрөгө жараша уюмдаштырылып колдонулушун изилдейт. Мунун өзү кеп маданияты менен тыгыз байланыштуу жана кеп маданиятынын жогорулашын шарттайт. Ушундай жагдайга байланыштуу кыргыз тилинин функционалдык стилдеринин өзгөчө бир түрү болгон официалдуу–иштиктүү стиль жана анда колдонулуучу терминдердин ичинен Кыргыз Республикасынын жаза кодексинде жана Кыргыз Республикасынын жаза–процессуалдык кодексинде колдонулуучу юридикалык терминдердин мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнө токтолмокчубуз.

Аталган стиль, тактап айтканда, официалдуу–иштиктүү стиль кызматка, административдик башкарууга, укуктук мамилелерге тиешелүү документтердин даярдалышында колдонулат². Официалдуу–иштиктүү стилдин же анда колдонулуучу официалдуу документтердин негизги милдети – ар түрдүү мамлекеттердин же бир мамлекеттеги мекемелердин жарандарынын бири-бири менен болгон өз ара мамилесин жөнгө салуу, мамлекеттик бийликтин органдары менен калкты өз ара байланыштыруу, аларды бир тартипке баш коштуруу болуп саналат. Официалдуу стилдин негизги милдети жөнүндө профессор И.Р.Гальперин төмөнкү пикирди айтат: «Основная цель деловой речи – определить условия, которые обеспечат нормальное сотрудничество двух сторон, т.е. цель деловой речи - достигнуть договоренности между двумя заинтересованными сторонами»³. Биз бул стилдеги нукура мыйзам маанисиндеги юридикалык терминдердин табиятына токтолмокчубуз⁴.

Юридика коомдук турмуштун бир областы болгондон кийин анын өзүнө тиешелүү бөтөнчөлүктөрү, укуктун өзүнө тиешелүү предметтери жана түшүнүктөрү болот.

Алар – мыйзам чыгаруу үчүн өтө зарыл каражаттар. Булардын бардыгы тилде чагылдырылып, атайын же расмий лексикадан пайдаланылып, мыйзам чыгаруучунун кебинин так, таамай айтылышына мүмкүнчүлүк берет. Анын натыйжасында, кепке керек болгон ар кандай каражаттарды үнөмдүү, түшүнүктүү

пайдаланууга негиз түзүлөт, расмий- иштиктүү стилде колдонулуучу юридикалык терминдер эки же андан ашык сөздөрдөн туруп, мааниси жагынан өз ара биригип, бир нерсенин атын туюнтат жана ал сөздөрдү бөлүп жиберүүгө мүмкүн болбогон татаал терминдер (составдык терминдер) да колдонулат. Маселен, аларга: токтом, террордук акт, эркинен ажыратылган түзөтүү жумуштары, айыптоо өкүмү, коомдук уяткаруу ж.б. кирет.

Ушундай пикирди орус окумуштуусу А.А.Ушаков да айтат: «Законодатель употребляет словосочетания в сложившемся, готовом конструктивном виде. Законодательному стилю свойственно, например, употребление фразеологических единиц атрибутивно - именного характера, а также составных терминов без ярко выраженной эмоциональной и экспрессивной окраски»⁴. Мындай пикир кыргыз тилиндеги юридикалык терминдерге да тура келет. Маселен: жаза кодекси, мамлекеттик кылмыш, эркинен ажыратуу, кассациялык даттануу, айыпкердин көрсөтүүлөрү, доону өзгөртүү, укуктук иштеги граждандык доо, жаза мыйзамы, шарттуу соттоо ж.б. Бул сыяктуу терминдер бир кыйла кеңири колдонулат.

Аталган стилдеги терминдердин табиятына, тилдик бөтөнчөлүгүнө байланыштуу кыргыз тил илиминде илимий максатка ылайык иштелген иштер жок деген пикирден алыспыз. Ырас, бул стилдеги сөздөрдүн жана терминдердин колдонулуш өзгөчөлүгүнө атайын арналган бирин экин эмгектер да бар. Бирок ал окумуштуулар расмий-иштиктүү стилдеги терминдердин табиятына, өзгөчөлүктөрүнө жалпы жонунан кызматка, административдик башкарууга, административдик-канцелярдык документтердин даярдалышына тиешелүү терминдерге токтолуп, расмий иш кагаздарынын колдонулуш өзгөчөлүктөрүн белгилешкен. Ал эми юридикалык терминдер боюнча өзүнчө сөз болбогону байкалат.

Буга далил катары филология илимдеринин кандидаты В. Закированын «Кыргыз адабий тилинин стилдик түрлөрү» деген жыйнакта жарыяланган «Официалдык иш кагаздар стилиндеги тилдик бөтөнчөлүктөр» деген темада жазылган илимий макаласын⁵, филология илимдеринин доктору Т. Аширбаевдин «Кыргыз тилинин стилистикасы» деген эмгегинин 4-китебиндеги «Иш кагаздар стилинин тили» деген 10 § дагы бөлүмүн⁶ келтирүүгө болот.

Бул окумуштуулар жалпы эле иш кагаздарынын колдонулуш өзгөчөлүктөрүнө, тагыраак айтканда, административдик-канцелярдык документтердин колдонулушуна жана лексика-грамматикалык табиятына көңүл бурушкан. Окумуштуу В. Закирова көбүнчө бул документтерди мезгилдерге бөлүштүрүп карап, алардын тарыхый жагына көбүрөөк басым жасап, колдонулган иш кагаздарынын жазылышындагы өзгөчөлүктөрүнө карата ал документтердин үлгүлөрүн келтирет.

Окумуштуу Т. Аширбаев иш кагаздар стилиндеги иш кагаздарынын кийинки мезгилдеги, тагыраак айтканда, совет мезгилинен бери карай колдонулушундагы өзгөчөлүктөргө токтолот. Административдик-канцелярдык иш кагаздарынын термин катары пайдаланышындагы иш жүргүзүү боюнча типтүү нускаларын, иш кагаздарынын түрлөрү, алардын аталыштарын, иш кагаздарынын текст түрүндөгү формаларын берет.

Аталган окумуштуулардын жогоруда белгиленген эмгектеринде расмий-иштиктүү стилде колдонулган терминдер, сөздөр, сөз айкаштары негизинен административдик- канцелярдык мүнөздөгүлөрү жалпылаштырылган негизде талдоого алынган.

Укук системасы коомдук турмуштун ар түрдүү чөйрөлөрүндөгү адамдардын жалпы жүрүм-турумунун эрежелерин билдирет. Мыйзам чыгаруучунун белгилүү бир түшүнүктөрдү ойлоп, аларды лексикалык каражаттардын жардамы менен түшүндүрүүсү терминдердин пайда болушуна алып келет. Жөнөкөй турмуштук сөздөр конкреттүү бир нерсенин атын гана билдирсе, терминдер бүтүндөй бир түшүнүктүн атын билгизет. Мисалы: жаза - кылмышы үчүн тарта турган айып; мыйзам - мамлекеттик бийликтин жогорку органы тарабынан бекитилген жалпыга милдеттүү жобо, эреже, токтом; укук - адамдардын коомдогу мамилелерин жөнгө, тартипке салуу үчүн мамлекеттик бийлик тарабынан белгиленүүчү жана корголуучу нормалардын, эрежелердин жыйындысы. Расмий документтерде бул сыяктуу термин түшүнүктөрдүн мааниси чон. Анткени расмий стиль айтылуучу ой-пикирдин так, ачык, түшүнүктүү болушун талап кылат.

Расмий стилде сөздөрдү, терминдерди тандаган учурда расмий мамилеге мүнөздүү болгон так жана түшүнүктүү, мыйзамдык актылардын идеялык-тематикалык мазмунуна туура келген, укуктук категорияларды түшүндүрүүгө жеңил, жөнөкөй болгон сөздөр, терминдер алынса, анда кеп маданиятын жогорулатууга да зор көмөк көрсөткөн болор эле.

⁴Эскертүү: Сөз болуп жаткан стилдин аталышына карата колдонулуп жүргөн терминдер кыргыз тил илиминде ар түрдүү берилип жүрөт. Маселен, айрым адабияттарда «официалдуу–иштиктүү стиль», «Иш кагаздар стили», «Иштиктүү стиль», «Иш стили» жана «Официалдуу иш кагаздар стили» деген терминдер аркылуу аталып жүрөт. Биз бул макалабызда жана мындан аркы иштерибизде да «Расмий–иштиктүү стиль» деген терминди пайдалануу максатка ылайык деп ойлойбуз.

Адабияттар:

1. Давлетов. С. А. Байланыштуу речь.- Бишкек, 1999, 34-бет.
2. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. - М.: 1958, 43-бет.
3. Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики. - Пермь, 1967, 158-бет.
4. Закирова В. Официалдык иш кагаздар стилиндеги тилдик бөтөнчөлүктөр. Кыргыз адабий тилинин стилдик бөтөнчөлүктөрү. – Ф.: Илим, 1983.
5. Аширбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы, 4-китеп. – Б., 2004.
6. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. Бир томдук. – Ф., 1969.